

nef (nşr. Âmir el-Ömerî el-A'zamî), Bombay, ts. (Dârü's-selefiyye), V, 10-11, 39; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 483-484; Küleynî, *el-Üşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, VI, 126-127; Cessâs, *Ah-kâmü'l-Kur'ân*, II, 191; III, 456; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (nşr. Abdüsselâm Abdüüşşâfi Muhammed), Beyrut 1411/1991, III, 209; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Kahire 1972, XI, 47-48, 500, 524, 528, 535-536, 613; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübürâ*, Haydarâbâd 1353, VII, 322, 357-358; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzibü'l-ahkâm* (nşr. Seyyid Hasan el-Müsevî el-Harsân), Tahran 1390, VIII, 47, 48-51; Serahsî, *el-Mebsû't*, VI, 57, 176; Kâsânî, *Bedâ'î'*, IV, 42, 179; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, I, 226, 229, 230, 251-254; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1401/1981, II, 60-99; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 235-239, 254-256, 259-262, 277, 359-375; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 156-157; V, 175; VIII, 197; X, 180-184; XVIII, 152, 154, 157; Osman b. Ali ez-Zeylâfî, *Tebyinü'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, II, 193-196; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, V, 210, 214-215; a.mlf., *İğâsetü'l-lehfân* (nşr. Muhammed Afifî), Beyrut-Riyad 1406/1986, s. 38-39; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1385/1966, IV, 379; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IV, 335; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, Beyrut 1990, V, 25, 27; a.mlf., *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1348 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), XX, 226; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1374-78/1955-58, VIII, 433, 439-440, 448; IX, 59-60; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, Beyrut 1993, VIII, 194-195; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, III, 226, 263, 266-267; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 279, 287-289; Buhûtî, *Keşşâfü'l-künâf*, V, 235; Emir es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*, Beyrut 1407/1987, III, 231; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhü'l-kebir*, Kahire 1328 → Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 266; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), III, 226-422; Abdülhamîd eş-Şirvânî, *Havâşî 'alâ Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikr), VIII, 32; Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, VI, 262; Sehârenpûrî, *Bezülü'l-mechûd*, X, 260-283; Ahmed M. Şâkir, *Nizâmü't-talâk fi'l-İslâm*, Kahire 1354, s. 118; Mahmûd M. Şeltût – M. Ali es-Sâys, *Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkḥ*, Kahire 1373/1953, s. 84-85, 108-112; M. Yûsuf Mûsâ, *Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahşiyye*, Kahire 1956, s. 271; M. Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahşiyye*, Kahire 1377/1957, s. 287-290, 306, 309, 368-370; Ali el-Haffîf, *Fûraku'z-zevâc fi'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire 1958, s. 32-48; M. Cevâd Mağniyye, *Fıkḥü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdik*, Beyrut 1966, VI, 6, 12; Mustafa es-Sibâî, *İslâm'a ve Garplulara Göre Kadın* (trc. İhsan Toksarı), İstanbul 1969, s. 74; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974, I, 303-304, 307, 334; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üsrâ fi'l-İslâm*, Beyrut 1983, s. 502, 504, 510-511; Bilmen, *Kamus*², II, 175, 193-195, 222-226, 230; M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 99-100, 112-113; a.mlf., "Evlielik Birliğinin Sona Ermesi", *İlmihal*, İstanbul 1999, II, 223-239; Vehbe ez-Zühayfî, *el-Fıkḥü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1989, VII, 367, 369; Abdülvehhâb Hallâf, *Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahşiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Küveyt 1410/1990, s. 267; Zekîyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 254-255; Murtaza Mutahhari, *Kadın* (trc. İsmail Derya), İstanbul 1991, s. 303-305; H. İbrahim Acar, *İslâm Hukukunda*

Evliğin Sona Ermesi, Erzurum 2000, s. 20-122, 249-307; Ali Bardakoğlu, "Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, I, 205; J. Schacht – A. Layish, "Talâk", *El*² (İng.), X, 151-157; "Talâk", *Mv.F*, XXIX, 5-77; Hamza Aktan, "Talâk", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1914-1922.

H. İBRAHİM ACAR

TALÂK SÜRESİ

(سورة الطلاق)

Kur'an-ı Kerim'in
altmış beşinci sûresi.

Medine döneminin ortalarında nâzil olan sûre adını boşamadan bahseden ilk âyetinden almıştır. Abdullah b. Mes'ûd'un bu sûreyi Sûretü'n-nisâ' el-kusrâ (es-suğrâ) (iddetten söz eden kısa sûre) diye andığı rivayet edilir (Buhârî, "Tefsîr", 65/2; Süyûtî, I, 175). Âyet sayısı on iki olan sûrenin fâsılası elif harfidir. Boşanma hukukuyla ilgili bazı hususları ve toplum hayatında Allah'ın ve resulünün gösterdiği yolu izlemenin önemini konu edinen Talâk sûresinin muhtevasını iki bölüm halinde incelemek mümkündür. Sûrenin ilk yedi âyetini içeren birinci bölümünde Hz. Peygamber'in şahsında müminlere hitap edilerek eşlerini boşamaları durumunda -bu sûre ile birlikte Bakara sûresinde- belirlenmiş olan kurallara uymaları emredilir; yaklaşık üç ay devam eden bekleme süresi (iddet) içinde eşlerin evlerinden çıkarılmaması ve nafakalarının sağlanması istenir; hamilelerin iddetinin doğum yapıncaya kadar süreceği ve bu süre içinde nafaka yükümlülüğünün devam edeceği; ayrıca çocuğu emziren annelere ücretinin ödeneceği bildirilir. Sûrenin son beş âyetini ihtiva eden ikinci bölümde Allah'ın ve O'nun gönderdiği elçilerin emirlerini yerine getirmeyen geçmiş milletlerin çetin imtihanlara tâbi tutulup helâk edildiği, onların âhiret hayatında da şiddetli bir azaba uğrayacakları bildirilir. Ardından basîret sahibi müminlere hitap edilerek Allah'a karşı saygılı olmaları emredilir ve Allah'ın âyetlerini okumak suretiyle kendilerini karanlıklardan aydınlığa çıkaracak bir peygambere muhatap kılındıkları hatırlatılır, inanan ve yararlı iş yapanların ebedî mutluluğa erişeceği belirtilir. Sûre Allah'ın yukarıda yedi göğü ve yer küresi tarafında da benzerlerini yarattığına, O'nun emir ve tasarrufunun bunların arasında egemen olduğuna dikkat çeken, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye güç yetirip her şeyi bildiğini ifade eden âyetle son bulur. Buradaki "yedi" sayısını İbn Manzûr'un da be-

lirttiği üzere (*Lisânü'l-Arab*, "sb" md.) sınırlanmış bir rakam değil yedi, yetmiş ve yedi yüz sayıları gibi çokluktan kinaye kabul etmek gerekir. Ayrıca sema "belli bir noktaya göre izâfî bir yükseklik" demek olup arz üzerindeki aynı nokta ters istikameteki gezegenlere göre sema konumunda bulunur (Râgıb el-İşfahânî, *el-Müfredât*, "smv" md.).

Toplumun temelini oluşturan evliliğin ve aile hayatının sürdürülmesi bazan onun kurulmasından daha zor bir duruma gelir. Bir hadiste "en sevimsiz hak" diye nitelendirilen boşama veya boşanma (İbn Mâce, "Talâk", I; Ebû Dâvûd, "Talâk", 3) Câhiliye döneminde kadına zarar verecek şekilde uygulanırdı. Medine'de müslüman bir toplumun ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde nâzil olan Talâk sûresinde kadın haklarının korunması hedeflenmiş, boşama yetkisine sahip bulunan kocaya hitap edilerek onun bu yetkiyi kullanırken Allah'tan korkması gerektiği bildirilmiş, Allah'ın belirlediği sınırların aşılmasına dikkat edilmesi istenmiş, aile meselelerinin çözümünde akıl ve din açısından güzel olan yolun (mâruf) benimsenmesi emredilmiş, geçmiş milletlere atf yapılarak hem uyarma hem öğendirme yöntemleri kullanılmıştır. "Talâk sûresini okuyan kimse Resûlullah'ın sünneti üzerine ölür" meâlinde nakledilen hadis (Zemahşerî, VII, 152; Beyzâvî, IV, 291) mevzû olduğu belirtilmiştir (Zemahşerî, I, 648-649 [neşredenlerin notu]; Muhammed et-Trablusî, II, 723). Muhammed b. Ömer b. Ukayl *Tefsîrü sûreti't-Talâk ve'stinbâtu mâ fihâ min ahkâm* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1393, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye el-Ma'hedü'l-âli li'l-kazâ').

Talâk sûresinin ilk âyetleri

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdül-mevcûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 648-649 [neşredenlerin notu]; VII, 152; Beyzâvî, *Envârü'l-tenzîl*, Beyrut 1410/1990, IV, 291; Süyûtî, *el-İtkân* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Beyrut-Dimaşk 1416/1966, I, 175; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedidî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Beyrut 1408/1987, II, 723; Seyyid Muhammed Hüseyinî – Mahbûbe Müezzîn, "Sûre-i Talâk", *DMT*, IX, 393-394.

BEKİR TOPALOĞLU

TALAS SAVAŞI

Müslüman Araplar'la Karluk Türkleri'nin Çin orduları karşısında zafer kazandığı savaş (133/751).

Çin'de T'ang hânedanı, 659 yılında Batı Göktürkleri'ni kendisine bağlayıp Tanrı dağlarının güneyindeki şehir devletleri üzerinde otorite tesis ederken Batı Göktürkleri'nden gelen Türgişler bağımsızlıklarını uzun süre sürdürmüşlerdi. II. Göktürk Devleti'nin 682'de güçlü bir şekilde ortaya çıkması ve Türgişler'in batıda güçlenip komşularıyla rekabete girmesi Çinliler'in bölgedeki hedeflerini sona erdirmişti. Batı Türkistan'daki Çin nüfuzunu ortadan kaldıran Kapgan Kağan, Türgişler'i yenip kendisine bağlayarak bölgede Göktürk gücünü yeniden hâkim kıldı. Ancak Kuteybe b. Müslim'in Mâverâünnehir'i fethi ve Batı Türkistan'a düzenlediği askerî harekât bölgenin siyasî hayatında önemli değişikliklere yol açtı. Su-lu Kağan liderliğinde toparlanan Türgiş ordusu 720-721 yılında Semerkant üzerine yürüdü. Türgişler önce yenilmelerine rağmen ardından Araplar'ı mağlûp etmeyi başardılar. Ancak sonuçta Türgiş Kağanlığı, Arap orduları karşısında tutunamadı. Zor durumda kalan şehirlerde Türk beylerinden Fergana işşidi, Buhara ve Semerkant hükümdarları, Toharistan yabgusu Araplar'a karşı Çin'den yardım istemek zorunda kaldılar. Mâverâünnehir'de ve Batı Türkistan'da Türk-Arap mücadelesinin devam ettiği bu dönemde Çin'de T'ang hânedanının başında güçlü bir hükümdar olan Hivan-tsâng bulunuyordu. Hivan-tsâng cesaretiyle meşhur kumandanlarından Kuça Valisi Kao Sien-Chih'yi Türk beylerine yardım etmekle görevlendirdi. Kao Sien-Chih, 748 yılında Tanrı dağlarının kuzeyindeki Tokmak'ı alarak Batı Türkistan'a giden stratejik mevkiyi ele geçirdi. Bu sırada Kao'nun idam ettirdiği Taşkent hâkiminin oğlu, babasının intikamını almak için Ebû Müslim-i Horasânî ile Yedisu ve Isık Göl civarında yaşayan Karluklar'dan yardım istedi.

Çin ordusu, İslâm ordularıyla, Talas (Taraz) nehri kıyısında (bugünkü Evliyâata'nın doğusunda) savaşa tutuştu. Fergana ordusu da Çinliler'in yanında yer aldı. Ebû Müslim'in gönderdiği İslâm ordusuna Ziyâd b. Sâlih kumanda ediyordu. Kuzeyden Karluklar yardımı geldiler. Zilhicce 133'te (Temmuz 751) Talas nehri kıyısındaki Atlah mevkiinde cereyan eden savaş beş gün sürdü. Muhtemelen savaşın son günü Karluk Türkleri Çin ordusuna arkadan saldırdı (Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 36). İki ateş arasında kalan Çinliler ağır bir yenilgiye uğradı. Makdisî'ye göre Talas Savaşı'nda 100.000 kişiyi aşkın Çin ordusundan 45.000 kişi öldürülmüş, 25.000 kişi esir alınmıştır (*el-Bed' ve't-târîh*, VI, 74). Savaşın sebebi ve sonucuyla ilgili olarak önemli bilgiler veren İbnü'l-Esir, Fergana işşidi ile Taşkent (Şâş) meliki arasında ihtilâf çıkınca işşidin Çin imparatorundan yardım istediğini, onun gönderdiği 100.000 kişilik bir ordunun Taşkent'i kuşattığını, Taşkent melikin de Çin imparatorunun hâkimiyetini kabul ettiğini, Çin ordusunun geldiğini haber alan Ebû Müslim'in Ziyâd b. Sâlih'i onlara karşı sevkettiğini, savaş müslümanların kazandığını, 50.000 Çinli'nin öldürüldüğünü ve 20.000'inin esir alındığını, kurtulanların Çin'e kaçtığını, savaşın Zilhicce 133 (Temmuz 751) tarihinde meydana geldiğini belirtir (*el-Kâmil* [trc. Yunus Apaydın], V, 365). Çin kaynakları ise ordularının asker sayısını 30.000 diye kaydeder. Kaynaklardaki bilgilerden, Çin'in ilk hedef olarak Taşkent'i seçmesinin sebebinin Batı Türkistan'ın içinde bulunduğu siyasî durumla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Göktürk ve Türgiş devletlerinin yıkılmasının ardından kendileri için yegâne tehlikenin Göktürk şehzadelerinin hâkimiyeti altındaki Taşkent'ten geleceğini bilen Çinliler muhtemelen öncelikle Taşkent'i ele geçirip şehrin hâkimini itaat altına almayı planlamışlar, öte yandan birlik içinde olmayan ve Çinliler'in önünü kesmek isteyen Türkler, Çin ordusuyla tek başlarına mücadele edemeyeceklerini bildiklerinden Çin üzerine bir sefer düzenlemek niyetinde olan Ebû Müslim-i Horasânî'yi Kuça, Karaşar, Hoten ve Kâşgar'ın işgaline ikna etmişler, bu durumu öğrenen Kao Sien-Chih büyük bir orduyla harekete geçmiştir.

T'ang hânedanı bu yenilgiden sonra Batı Türkistan'a hâkim olma emellerinden vazgeçmek zorunda kaldı ve Türk boyları Çin baskısından kurtuldu. Batı Türkistan'da sarsılan Türk nüfuzu yeniden kuruldu. Karluklar 766'da Tanrı dağları yöresinde bağımsız devletlerini oluşturdular. Bu ye-

ni siyasî ortam ve nüfus hareketleri Karahanlı Devleti'nin oluşumuna zemin hazırladı. Hz. Ömer zamanında Sâsânî Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgede İslâm fütuhâtı sırasında başlayan ve bir asır devam eden Türk-Arap mücadelesi Talas Savaşı'ndan sonra yerini dostluğa ve iş birliğine bırakmış, sağlanan barış ortamında İslâmiyet Türkler arasında hızla yayılmış, Müslümanlığı benimseyen Türkler, Abbâsî halifeliğinin askerî ve siyasî kadrolarında yer almaya başlamıştır. Talas Savaşı kültür tarihi açısından da önemli gelişmelere yol açmıştır. Çin'de keten ve kelevirden imal edilen kâğıt bu savaşta esir alınan Çinliler vasıtasıyla Çin dışında ilk defa Semerkant'ta imal edilmiş, 178 (794) yılında Bağdat'ta bir kâğıt imalâthanesi kurulmuş, bunu Mısır'daki imalâthaneler takip etmiştir. III. (IX.) yüzyıldan itibaren Endülüs'ten Hindistan'a kadar bütün İslâm ülkelerinde kâğıt yapımına başlanmıştır. Kâğıt Avrupa'ya Sicilya ve Endülüs üzerinden girmiştir (Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 37-38).

BİBLİYOGRAFYA :

Chiou T'ang Shu, nr. 104, vr. 386^{a, b, c}; İbn Ebû Tâhir, *Kitâbü Bağdâd* (nşr. İzzet Attâr el-Hüseyinî – M. Zâhid el-Kevserî), Kahire 1368/1949, s. 12; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 74-75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 499; a.e. (trc. Yunus Apaydın), İstanbul 1986, V, 365; W. Muir, *The Caliphate Its Rise, Decline and Fall*, Edinburgh 1915, s. 439; Hakkı Dursun Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* (haz. İÜ Ed. Fak.), İstanbul 1973, s. 71-82; a.mlf., *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 36, 37-38; Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 155, 226; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1981, s. 128; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 188, 207, 238 vd.; *Tsüchih T'ung-chien*, Taipei 1987, s. 6907-6908; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1987, s. 124, 138, 313; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 211, 212, 252; Hüseyin Salman, *Türgişler*, Ankara 1998, s. 70, 81; J. P. Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık* (trc. Lale Arslan), İstanbul 2001, s. 190-192; H. A. R. Gibb, *Orta Asyada Arap Fetihleri* (trc. Hasan Kurt), Ankara 2005, s. 113-115; E. Chavannes, *Batı Türklerine Dair Belgeler* (trc. Metin Sirman), İstanbul 2006, s. 296-297; D. M. Dunlop, "A New Source of Information on the Battle of Talas or Atlakh", *UAIJ*, XXXVI/3-4 (1964), s. 326-330; Liu En-lin, "Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme", *TTK Bildirileri*, VII (1972), I, 414-420; N. A. Zia-deh, "The Arabs in Mawarannahr The Battle of Talas", *Annales de l'institut de lettres orientales*, VII: In Memoriam Professeur Fouad Ephrem Boustany, Beirut 1993-96, s. 199-213; C. E. Bosworth, "Tarâz", *EP* (Ing.), X, 222-223; Cemil Hee-Soo Le, "Çin", *DİA*, VIII, 324-325.

AHMET TAŞAĞIL